
*О.А. Грива,
кандидат педагогічних наук,
доцент Кримського гуманітарного факультету
Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова*

ПРОБЛЕМА ТОЛЕРАНТНОСТІ МОЛОДІ У ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ ПАРАДИГМІ

В умовах полікультурного світу толерантність поступово займає місце універсального принципу людської життєдіяльності. На цьому тлі важливим постає питання про навчання та дотримання норм толерантності в житті особистості. У полікультурному середовищі, що вимагає від кожного певних ціннісних настанов, комунікативних навичок та поведінки, толерантність повинна стати цінністю в процесі формування особистості, яка може бути базисом для комплексу гуманістичних цінностей, спрямованих на врегулювання міжособистісних та міжгрупових взаємовідносин, таких як: людяність, взаємоповага, свобода вибору, демократія, права людини.

Актуальність звернення до проблеми толерантності зумовлена передусім реальністю існування полікультурного середовища України та відсутністю цільної концепції формування толерантності особистості та моделей формування толерантних стосунків у полікультурному середовищі. Це спонукає до осмислення та створення концепції формування толерантності особистості в парадигмі філософії освіти, яка вивчає процес розвитку людини в культурному середовищі та яким чином система освіти повинна сприяти цьому розвитку.

Академік В.Андрущенко виділяє три групи процесів світового рівня, найбільш актуальних для України, єдність яких змінює світогляд, ціннісний контекст епохи та спонукає до корінних змін в освіті.

Перша група, пов'язана з глобалізацією світу й інформаційною революцією, а також розпадом останніх імперій, таких як СРСР, що зумовило необхідність відмови людства від тоталітаризму і авторитаризму, подолання зневаги особистості.

Друга група охоплює процес утвердження ринкових відносин, демократичних форм управління і влади, що приводить до піднесення авторитету особистості та вимагає толерантної взаємодії народів у міжнародному просторі.

Третя група реалій, що має враховуватися при формуванні новітньої парадигми освіти, зумовлена тим, що Україна утверджується в європейській і світовій цивілізації як така, що має власну ідентичність, національний характер і культуру, потребу у власних національних системах науки, освіти і виховання підростаючого покоління [1, 8].

Спираючись на цей аналіз, можна стверджувати, що особливості сучасного полікультурного суспільства в Україні спонукають до необхідності побудови нової парадигми освіти, яка була б спроможна створити можливість для кожної особистості, незалежно від її національності, віросповідання та інших особливостей, забезпечити свої права людини на гідне життя в гетерогенному суспільстві, вміти бути ефективною в полікультурному просторі та сприяти розвитку світового прогресу.

У сучасній філософії найбільш глибоко проблеми толерантності розробляються: М.Хом'яковим – у сфері середньовічної філософії, а пізніше – в англо-американській теорії; В.Лекторським, який розробив філософські моделі толерантності та створив класифікації цього явища; В. Золотухіним, який вивчав

толерантність як проблему філософської антропології; Н.Юровських – автором, яким розглянута толерантність як особистісний і культурний феномен; Н.Кругловою, яка вивчала генезис та типологію толерантності; Е.Магометовою, яка розглядала толерантність як принцип культури; В.Мироновим, який вивчав у соціально-філософському плані толерантність як екзистенціальний стан людини; С.Хамової, яка розробляла управлінські моделі формування етнічної толерантності. Толерантність у парадигмі філософії освіти вивчала останнім часом російська дослідниця Л.Головата.

Аналізуючи різні підходи до толерантності, здійснені різними авторами, можемо визначити, що толерантність розглядалася вченими як: соціальна цінність, норма соціального життя, принцип людських взаємовідносин, поведінки, особистісна якість.

У контексті переосмислення цінностей сучасного етапу розвитку України особливо важливою є проблема визначення змісту та характеру втілення цінностей у процесі соціального становлення молоді. Молодіжне середовище стає простором, у якому формуються та застосовуються ті чи інші цінності. Якщо в такому середовищі комплекс цінностей складається стихійно під впливом соціальних обставин, то освітні установи різного типу та рівня повинні формувати цінності молоді цілеспрямовано. Зазвичай до ціннісних настанов, які закладає система освіти, входять цінності гуманізму, творчості, співпраці і таке інше. Консолідуючими у складі комплексу цінностей стають гуманістичні, що спрямовані на свободу особистості, демократію, співтворчість і творчу взаємодію в суспільстві. Тому в умовах полікультурного суспільства важливим є дослідження ролі та місця толерантності у процесі формування гуманістичних цінностей молоді.

Толерантність – поняття, яке не має давніх коренів у нашій мові та культурі. Але історико-філософський аналіз свідчить про широке використання ідей, спрямованих на виховання у особистості терплячого та поважливого ставлення до інших. Це підтверджують тексти священних книг Біблії та Корану, які навчають любити, поважати ближнього, слухатися та терпіти повчання батьків, старших за віком, берегти старих, слабких, незахищених. Ці ж настанови були поширені і в джерелах з етнопедагогіки.

Першими до питань терпимості та толерантності зверталися ще античні філософи. Проблема толерантності відкрито у той час ще не ставилася, але її мотиви спостерігаються в працях таких мислителів, як Аристотель, Геракліт, Антифон, Сенека та інші. Тоді стихійне сприйняття толерантності включало повагу до людської гідності. Спостерігаючи різність людей, як природну, так і культурну, мислителі давнини намагалися знайти шляхи до гармонізації людських відносин.

Дослідники історії філософії та педагогіки наполягають на тому, що першою формою толерантності була віротерпимість, ідеї якої коріняться в етичному ученні раннього християнства (М.Мириманова, М.Хом'яков). Тоді на тлі виникнення та розвитку релігійного розмаїття важливою ставала проблема терпимого ставлення до представників інших релігій, інших культур.

Аналізуючи сучасні проблеми тероризму та релігійного екстремізму цікаво спостерігати, що питання про толерантність у західному світі виникло передусім на релігійному рівні. Релігійна толерантність поклала початок усім іншим свободам: від свободи слова – до свободи гомосексуальних зв'язків тощо. Водночас релігійні погляди мають характер абсолютних. За порушення правил – не погана відмітка, а – довічна смерть. Тому, здається, неможливо знайти консенсус у конфліктних питаннях з представниками іншого табору. Але саме Христос – Бог-Син християн, якого визнають представники всіх інших світових

релігій, заповідав: “Блаженні миротворці”, “Любіть ворогів ваших” та найголовніше – “Любіть ближнього як самого себе” (Нагорна проповідь). Віра як ідеал породжує любов, а як мінімум – терпимість. Тому дійсно віруюча людина – терпима та любляча. Нетерпимість допускається тоді, коли треба захищати свою “фортецю”: свій дім, своє місто чи країну, свої погляди чи переконання.

Цю нитку продовжили гуманісти епохи Відродження. Аналізуючи спадщину таких освітніх діячів, як Дж.Локк та Вольтер, ми, як і інші дослідники проблеми толерантності (Л.Вишневська, П.Комогоров, А.Погодіна, М.Хом’яков, В.Шалін та інші), можемо підкреслити велике значення цих гуманістів для розвитку ідеї толерантності.

У розвитку цього напрямку в Новий час проблема толерантності розв’язувалася у формі питання та відповіді на два головні питання: які повинні бути принципи взаємодії ворогуючих церков та як повинна будуватися взаємодія світської та релігійної влади [5, 34].

Пізніше толерантність пов’язувалася зі свободою совісті віруючої людини (М.Лютер, Е.Роттердамський, Т.Мор). Вони зверталися до Євангелія, в якому центральною є проповідь любові до ближнього, милосердя, прощення. Цих принципів дотримувалися майже всі провідні філософи XVII ст. (Спіноза, Дж.Локк) та XVIII ст. (П.Бейль, Ф.Вольтер, Д.Дідро та ін.).

У XIX ст. проблема толерантності розвивалася у ліберальній філософії. Толерантність розумілася в ній як умова внутрішньої і зовнішньої свободи, можливості вільного вибору. Розмаїття поглядів та напрямів досвіду ставало обов’язковою умовою розвитку та прогресу.

З поняттям “толерантність” тісно пов’язане поняття “ненасильство”. Ідея ненасильства як життєва програма проповідувалася Л.Толстим. Його ненасильство поширювалось від загальнолюдського “підставити іншу щоку”, коли тебе вдарили по одній, до конкретних педагогічних настанов в Яснополянській школі.

Ідеї ненасильницьких дій були реалізовані в національно-визвольній боротьбі індійського народу під керівництвом Махатми Ганді та у боротьбі за громадянські права в США, якою керував Мартін Кінг. Ненасильство у формі відмови від насильства було використано як спосіб вирішення суспільних конфліктів. Ідеологія ненасильства не визнає сили в руйнівній формі насильства, але не силу зовсім. М.Ганді закликав до активного ненасильства сильних. Бути сильним – не означає обов’язковість демонструвати свою силу. Також не застосовувати силу – не означає бути слабким.

Цінність ідей М.Ганді, Л.Толстого та інших про ненасильство як спосіб запобігання егоцентризму та виховання гуманного ставлення до оточуючих дають змогу покласти їх у базис виховання у молоді толерантного ставлення до інших людей, які відрізняються від них своїми цінностями, поглядами, мотивами існування, стилем життя і таке інше. Ці ідеї можуть становити концептуальний базис формування готовності людини проявляти зацікавленість до труднощів іншого, розвитку конструктивної взаємодії з іншими людьми.

Активно продовжили вивчення питань толерантності та ненасильницьких дій українські та російські філософи новітнього періоду (Є.Бистрицький, Р.Валітова, Н.Купіна, В.Лекторський, М.Мчедлов, М.Романенко, Д.Шарп, М.Хом’яков, В.Шалін та інші).

Найбільшого поширення толерантність як філософський концепт отримала в англо-американській теорії, де розвиток ідеї толерантності має шлях від заперечення самої можливості толерантності (Б.Вільямс) до абсолютного ствердження толерантності як самостійного блага (П.Ніколсон). Більшість дослідників феномену толерантності визнають її як одну з найбільш суперечливих цінностей сучасного суспільства (Д.Міль, С.Мендус, П.Ніколсон, М.Хом’яков).

Б.Вільямс стверджував, що толерантність неможлива ні як добродетель, ні як цінність, а може визнаватися тільки як деякі практики толерантності, які можуть бути засновані на скептицизмі, індиферентності чи широті поглядів [6, 15]. Б.Вільямс, як і авторка відомої книги “Толерантність і межі лібералізму” С.Мендус, все ж таки виправдовують толерантність у контексті ліберальних цінностей. Але поряд з толерантністю вони бачать і те, чого терпіти не можна.

У цих концепціях виділяють два види нетерпимого: таке, до чого все ж таки можна ставитися терпляче, і таке, чого терпіти не можна. Але цей поділ залежатиме від типу обґрунтування толерантності, від суттєвих характеристик самої теорії [6, 16–17]. Таких типів може бути кілька. Як свідчив П.Ніколсон, толерантність може бути обґрунтована негативно (нераціональність інтолерантності), або позитивно, як благо. У свою чергу позитивність поділяється на два головних виміри: обґрунтування толерантності через інше благо – прогрес, свободу або обґрунтування толерантності як добродетель-в-собі [6, 17].

Таким чином, толерантність може бути обґрунтована через прагматичні межі (Дж.Локк, П.Бейль, Ф.Аквінський). З прагматичного погляду толерантність є цінною до того, як вона залишається ефективною і корисною. Але засновані на такому ставленні рішення не могли бути довгостроковими, що підштовхувало до пошуку іншого фундаменту. Іншим підходом стало ствердження про зв'язок толерантності з добродетеллю, якій вона сприяє, наприклад, прогресу чи свободі (Д.Міль, С.Мендус). Але сучасні дослідники толерантності підкреслюють, що даний тип обґрунтування роблять слабким критерієм, які забезпечують здійснення толерантності: шкода, яка може бути зробленою іншим, та моральна зрілість особистості й суспільства [6, 25]. Такий підхід ставить під загрозу ліберальні цінності взагалі. Тому дехто з теоретиків пророчив загибель ліберальних цінностей, у тому числі толерантності (Д.Грей, У.Кімліка), оскільки ліберальна толерантність припускає консенсус стосовно речей, які майже не мають нічого спільного.

Дехто з дослідників вказує не тільки на складність розуміння феномену толерантності, а і на те, що толерантність підміняється якимось близьким, але не адекватним за змістом поняттям. Так, М.Хом'яков підкреслює, що П.Ніколсон під толерантністю розуміє повагу до особистості людини, а, наприклад, автори Декларації принципів толерантності (ЮНЕСКО) – як повагу до розмаїття культур [6, 28].

На підставі всіх перерахованих значень ми дійшли висновку, що у науковій літературі толерантність розглядається як повага і визнання рівності, відмова від домінування і насильства, визнання багатомірності і різноманіття людської культури, норм, вірувань і відмова від зведення цього різноманіття до якоїсь однієї точки зору.

Особливого звучання на тлі полікультурності українського суспільства набуває проблема формування толерантності у молоді як умова формування толерантних стосунків у соціумі. Ми звернулися саме до категорії молоді, оскільки, вважаємо за необхідне починати формування толерантності в суспільстві з виховання підростаючого покоління, тому що саме воно є запорукою мирного існування нашого суспільства в найближчі десятиріччя.

Молодь – це соціально-демографічна група, яка виокремлюється на основі сукупності вікових характеристик та особливостей соціального стану. Ця категорія характеризується певними соціально-психологічними якостями, що відрізняють її від дітей та дорослих. Молодь характеризується здібністю до активної і самостійної участі в суспільному житті, але у той же час і тим, що процес становлення особистості ще активно триває, що стосується як психофізіологічних, так і соціальних показників. Під час політичних, економічних, соціальних та

інших змін, які відбуваються в українському суспільстві останні 15 років, молодь опинилась у найбільш складній ситуації, що пов'язане з її соціально-психологічними особливостями, а також з тим, що в суспільстві відбулися суттєві зміни в системі освіти та виховання. Цей стан може бути визначеним як відсутність гармонійності з оточуючим соціумом. Тому молодь як соціально-вікова категорія є цікавою для дослідження з погляду вивчення її поведінки, факторів та передумов її формування та прогнозування розвитку її соціальної ситуації.

Виконуючи своє дослідження в філософсько-освітньому ракурсі, ми спиралися на сутність сучасних освітніх реалій і відтворення нового світоглядного освітньо-філософського контексту, який може бути прийнятий у вигляді нової парадигми розвитку освіти, що розроблялася останніми роками такими видатними вченими і науковцями, як: В.Андрущенко, В.Бех, Л.Губерський, С.Клепко, В.Луцай, М.Михальченко, І.Надольний, М.Култаєва, І.Предборська, І.Радіонова, І.Степаненко.

Осмислення реалій сучасної освіти та можливостей освіти майбутнього в полікультурному середовищі підштовхують до вивчення феномену толерантності в процесі формування гуманістичних цінностей у молоді. А питання формування гуманістичних цінностей у свою чергу впливає з проблеми цінностей взагалі.

Проблема цінностей виникла і продовжує вивчатися в контексті філософії. В античності й середньовічній філософії головували трансцендентні концепції, які базувалися на ствердженні об'єктивності цінностей. Так, як ідея Платона про те, що речі мають цінність у тій мірі, в якій вони відбивають досконалість своїх трансцендентних зразків.

Проблема цінностей стала предметом вивчення багатьох філософських, соціологічних та психолого-педагогічних досліджень. Але можна виділити два головних напрями розвитку аксіологічної теорії: ідеалістичний, який тримається на теорії об'єктивації цінностей, та матеріалістичний, що спирається на теорії суб'єктивізації.

У парадигмі філософського напрямку вивчалися походження та сутність ціннісних орієнтацій, їх детермінованість, характер взаємовідносин між особистостями та між особистістю і суспільством. Активний розвиток аксіологічного підходу в науках, що стосуються освіти, відбувається протягом останніх десятиріч, тому що освіта новітнього періоду осмислює визначення ціннісних систем особистості, які зумовлюють її діяльність і розвиток у новому суспільстві, яке швидко змінюється.

Аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури дає підстави трактувати цінність як значущість (у позитивному чи негативному сенсі) об'єктів навколишнього середовища для людини. Саме цінності та ціннісні орієнтації особистості є змістовним ядром освітньої стратегії. Цінності особистості присутні у всіх сучасних яскравих концепціях розвитку освіти (В.Андрущенко, В.Кременя, М.Нікандрова, В.Караковського та ін.).

Підкреслимо, що в філософсько-освітній парадигмі до цінностей відносять лише позитивні феномени та явища, які допомагають соціальному прогресу, створюють умови для гуманізації життя людини.

Концептуально ми виходимо з того, що сутністю виховання є процес формування цінностей особистості. У даному разі ціннісні орієнтації відбивають стійкий зв'язок суб'єкта з іншими суб'єктами та об'єктами навколишнього середовища. Такий зв'язок відбувається тоді, коли об'єкт чи інший суб'єкт придбає для нього особистісне значення, ознаки та характеристики чогось цінного особисто. Для філософсько-освітнього конструкту нашої концепції важливим є те, що цінності виконують роль регуляторів мотиваційно-потрібної сфери

особистості. Ціннісні орієнтації людини, які є залежними від соціуму, зумовлюють її соціальну поведінку: не тільки ставлення до інших людей, а й вчинки, дії – діяльність взагалі. Особистісні цінності регулюють діяльність людини у всіх сферах – професійній, родинній, у суспільстві, глобалізованому світі. У процесі формування цінностей молодь придбає особистісні сенси, які в свою чергу відбиваються у свободі особистості: її оцінках, виборі, симпатіях та прихильностях [2; 3; 4].

Таким чином, толерантність у ціннісному контексті припускає готовність сприйняття інших такими, якими вони є, і взаємодію з ними на основі згоди. Регулюючі функції цінностей, у комплекс яких у полікультурному суспільстві входить і толерантність, спрямовані не тільки на збереження миру та взаємопорозуміння, а й на створення умов для самореалізації особистості. З погляду філософії освіти – дійсна толерантність припускає взаємність і активну позицію всіх зацікавлених сторін, що створює можливості для взаємозбагачення суб'єктів комунікацій. Толерантність як цінність людства пов'язана з суттєвими характеристиками людського буття. Вона є запорукою того, що життя людства продовжиться, а цілісність і розвиток особистості – можливі.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Андрущенко В.П.* Основні методологічні принципи філософської рефлексії освіти // Вища освіта України. – 2007. – № 3.
2. *Андрущенко В.П.* Філософія освіти ХХІ століття: у пошуках перспективи // Філософія освіти. – 2006. – № 1.
3. *Андрущенко В.П., Лутай В.С.* Про концептуальні засади філософії освіти України // Практична філософія. – 2004. – № 2.
4. *Андрущенко В., Михальченко М., Губерський Л.* Культура. Ідеологія. Особистість. – К., 2003.
5. *Олиниченко Г.Г.* Толерантность как фактор мирового политического процесса: Дис. ... канд. полит. наук. – М., 2004.
6. *Хомяков М.Б.* Толерантность и ее границы: размышления по поводу современной англо-американской теории // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности. – М., 2005.